

МАРК КВАЖБЕР

ПОСЕБНОСТИ ФРАНКОФОНИЈА И ФРАНКОФОНИХ КЊИЖЕВНОСТИ

САЖЕТАК: У раду Марка Кважбера поступно и подробно су изложене посебности франкофонија и франкофоних књижевности кроз синхронијски и дијахронијски контекст. Рад је конципиран у четири мање целине („Несиметрични структурални положај”, „Неке главне етапе француске Историје француског језика”, „Историјске франкофоне многострукости” и „Пример Белгије”). Интердисциплинарним приступом и резултатима истраживања рад је допринео свеобухватном сагледавању насловом задате теме.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: франкофонија, франкофоне књижевности, француски језик, Белгија, Француска, Квебек, колоније

Међу четири врхунска језика проистекла из европског Запада (енглеског, шпанског, француског, португалског), значај француског у свету, колико год посебан да је, ретко се разматра. Он је првенствено количински.

Несиметрични структурални положај

Анализа количине говорника и њиховог нивоа језика у оквиру та четири врхунска језика открива француско-франкофоне посебности.¹ Постоји десетина милиона Португалаца, којима треба придодати упоредив постотак досељеника. Али има више од 200 милиона Бразилаца – којима треба додати становнике Африке који говоре португалским језиком (Мозамбик, Ангола, Зеленортска Република, Гвинеја Бисао, Сао Томе и Принсипе) и Тимор. У тим

---

¹ Већ сâм тај нацрт који сам израдио означава посебност.

земљама португалски се успоставио пре више векова. Број Шпанаца, са своје стране, ближи се броју од 50 милиона становника, али само Мексико броји двоструко више – чему треба придодати Латинску Америку (изузев Бразила), земље у којима се староседелачки језици нису изгубили, али су понекад постали и више но мањински. Чак и ако се значајна књижевност пише и објављује у Португалији и у Шпанији, данас је непојмљиво замислити књижевну производњу на једном или на другом од тих језика а да се не води рачуна, и то у великој мери, о ономе што стварају некадашње колонијалне територије тих двају иберијских сила.

Осим коинеа,² што он тренутно представља за многе, енглески се налази у сличном положају зато што је становника Уједињеног Краљевства око 65 милиона, док их у Сједињеним Државама има више од 300 милиона. Њима се, између осталих, придружују и становници англофоне Канаде, Аустралије или Новог Зеланда – а наравно, енглески је присутан, делимично али значајно, у Индији и у Јужној Африци или у афричким државама које су некада биле део британског царства.³

Положај француског језика је другачији, пошто је земља у којој се највише говори француски још увек Француска, у којој број говорника превазилази 65 милиона. Демократска Република Конго има, наравно, готово 100 милиона становника, али велики број међу њима не може се сматрати франкофонима. Исти је случај и са становницима афричких земаља које су произишле из колонијалних царстава Белгије и Француске, изузимајући оне који су били колонизовани већ крајем 19. века, као што је случај са Сенегалом, а још више са Хаитијем или Француским Антилима,⁴ због присилног пресељавања робова. Дакле, са француским језиком налазимо се пред количински веома различитим присилним односима између „мајке нације” и земаља француског говорног израза. При томе се подразумева да је присвајање тог језика као *свој* језика од стране Француске историјски делимично нетачно. Заиста, језик *oïl*⁵ био је створен у романским областима садашње Белгије, као и у земљама које су се налазиле северно од Лоаре у краљевству Француске. Али франкофоних Белгијанаца има приближно пет милиона.⁶ А

---

² Коине је био заједнички језик Грка у доба хеленизма, у који су се стопили различити дијалекти. Данас реч означава заједнички говорни језик који служи за споразумевање различитих народа или етничких група. – *Прим. њрев.*

³ Овоме треба придодати Филипине и нека пацифичка острва, међу којима Хаваје, Британску Гвајану и нека карипска острва.

⁴ Из тога произилазе појаве језичке креолизације.

⁵ Језик *oïl* (од латинског *hoc*, да) био је романски језик којим се говорило у средњем веку на северу Француске, на супрот језику *oc*, који се говорио на југу, а линија раздвајања налазила се на висини реке Лоаре. – *Прим. њрев.*

⁶ Ако се ту уброе и франкофони који живе у фламанској области.

становника француског говорног подручја у Швајцарској – милион и по.⁷ Далеких потомака досељеника у Нову Француску,⁸ Канађана који говоре француским језиком, има приближно девет милиона.

Друга битна одлика тиче се просторне уједначености. Сâм Бразил, који говори португалским језиком, готово да је цео континент. Од Рио Гранде (Велике реке) до Огњене земље, Америка која говори шпанским језиком протеже се у несумњивом смислу језичког и просторног континуитета. Чак и када није потпуна, превласт енглеског језика у Северној Америци остаје неоспорна. У Аустралији или на Новом Зеланду енглеска једнојезичност још је наглашенија.

Распрострањеност француског језика у свету у потпуној је супротности са таквим просторним повезаностима (од западног Средоземља до велике реке Конго). Али разлике у историјским, верским или културним основама, које се додају релативном и променљивом броју говорника француског, не чине га ни у чему упоредивим са континуитетом енглеског, шпанског или португалског говорног подручја, барем у овом тренутку.

То стање управо произилази из каснијих колонијалних увођења.⁹ Поред тога, нико не зна какав ће бити степен отпорности француског¹⁰ хегемонистичкој вољи англосаксонске превласти језичког империјализма и растућим потешкоћама Франсафрике.¹¹ То мноштво присуства у толико различитим земљама као што су Белгија, Обала Слоноваче, Чад, Мадагаскар или Квебек представља уместо тога прилику за „множину” и за „преношење”, ако стварно примимо к знању ту многострукост и не покушавамо да је уједначимо – или да је стварно надвладамо.

Трећи закључак који чини разлику јесте то да, супротно од онога што би се дало поверовати из најуобичајенијих речи – оне проистичу из једног облика идеологије – замисао о стварању француског није изум самих Француза, чак и ако је језик попримио своје облике који се сматрају коначним – облике који се шире под

---

⁷ Број франкофоних Канађана, који су плод колонијалног насељавања, износи приближно десет милиона особа. Белгијанци, Канађани и Швајцарци далеко су, дакле, од тога да имају бројчану тежину.

⁸ Девиза Покрајине Квебек је: „Сећам се.”

⁹ Француска почиње да осваја Алжир 1830. године, у тренутка када је већина земаља Латинске Америке прогласила своју независност или ће то учинити. Сједињене Државе су то учиниле 1776, а Хаити 1804. Белгија је освојила Конго током 1885.

¹⁰ Предвиђања неких зналаца, која се у том предмету заснивају на чињеници да ће 2050. број особа које говоре француски достићи седам стотина милиона, нису извесна.

¹¹ Франсафрика је погрдан израз за односе између Француске и њених некадашњих афричких колонија. – *Прим. иреч.*

Старим режимом и, још више, током 19. века и у првој половини 20. века. Није мање нетачно да се ти делови читају у складу са националним митологијама, и/или узимајући у обзир садашње државе. Први познати књижевни текст на језику ојл, *Канџилена о Свейој Еулалији*, сеже на крај 9. века и чува се у општинској библиотеци у Валенсијену. Био је део збирки опатије Сент-Аман.¹²

Француски¹³ је настајао постепено из основе касног латинског, у Француској као и у Белгији¹⁴ и нешто мало¹⁵ у Швајцарској у времену које је тешко одредити¹⁶ када се ради о усменом језику. Први део историје тога језика сложенији је, дакле, но што се то верује на основу верзије историје на нашем језику. Она се исто тако тиче и историје књижевних текстова. Неки од најстаријих, писаних на старофранцуском, чувају се, на пример, на просторима који данас припадају Белгији, или који су били део некадашње Низоземске, која је њихов предак, пре но што ју је Луј XIV припојио Француској.

Поновно писање историјских чињеница у корист националистичких митолошких прича опасна је обмана, али она на крају пролази као истина у корист маштовите моћи тих уједначавајућих приповедања. Такав је често случај са историјским франко-француским заједничким говорним језиком, који представља Француску као постојећу целину сваког ентитета, док је он плод једне конструкције са хиљадугодишњим трајањем. На пример, Лил¹⁷ је био кључни град бургундијских држава, а потом некадашњих јужних низоземских држава.

Француски језик је стога измишљен у земљама које данас припадају трима различитим националним просторима, а у свакој од њих дѣлу њеног простора. Зашто такву једну чињеницу знају у суштини једино стручњаци, а она се не налази у заједничком франко-франкофоним језицима?

---

¹² Валенсијен је био део грофовије Ено и Сент-Амана, као што је Дуе део грофовије Фландрије.

¹³ Што се тиче Белгије, налазимо ту њену историју у *Француском у Белџији*, заједничком делу објављеном код Дукроа 1997. и које су сачинили Данијел Балампен, Андре Гос, Жан-Мари Клинкенберг и Марк Вилмет.

¹⁴ Трагови судских и административних текстова на језику ојл ту су старији. Чини се да потичу с краја 12. века, али су потврђени у писаним документима с почетка 13. века. Налазимо их у Турнеу, Дуеу, Куртреу, Монсу, Лијежу или Намуру. Од 1250. старофранцуски је језик који се користи у документима администрације у грофовији Фландрији.

¹⁵ Питање је сложеније уколико истовремено треба узети у обзир франко-провансалски.

¹⁶ Осим тога, можемо се ослањати једино на писана документа и на документа која су одолела пустошењима времена.

¹⁷ Освојили су га 1667.

Неке главне етапе француске Историје француског језика

Језичко уједначавање Француске било је веома дуго и, у ствари, прилично споро, упркос утицају и угледу међу одабраним деловима друштва. Под Рестаурацијом,¹⁸ после Наполеона који је убрзао процесе француског утицаја,¹⁹ половина француских департмана још увек не говори француски. Није такав случај са Француском северно од Лоаре²⁰ и са романским делом Белгије,²¹ чак и ако се, у народним масама, ради о дијалектима француског, стварностима које често крије оно што ја називам француском идеологијом.²² Ипак, не може се пренебрегнути чињеница да је поступак језичког уједначавања Француске вођен са великом доследношћу током векова и да је успешно окончан. У толикој мери да је постао главни слој Француског идентитета и националне државе који су успостављали режими које су следили један иза другог. У говору који је одржао 30. октобра 2023. поводом успостављања Међународног града француског језика у замку Вилер-Котере,²³ Емануел Макрон се дуго задржао на томе.

Наведимо укратко неке од великих етапа пројекта. За време владавине Франсоа I, Едикт Вилер-Котере (1539) чини од језика са севера земље једини језик,²⁴ политички, административни и судски, Краљевине Француске. У исто време, цар Карло V управља својом родном земљом, некадашњим низоземским земљама званим такође и оностраним земљама,²⁵ на старофранцуском, свом матерњем језику, на тироау²⁶ или на латинском, а да до данашњег дана специјалисти нису могли са сигурношћу да одреде разлоге

¹⁸ Бурбонска рестаурација је период у Француској историји који је трајао од 1814. до 1830. године и који је означавао повратак династије Бурбона на престо. – *Прим. њев.*

¹⁹ Рачунајући ту и департмане створене у будућој Белгији након припајања аустријских делова Низоземске.

²⁰ Мериционална француска припада језику ок у његовим различитим варијантама; на истоку налазимо франко-провансалски.

²¹ Француски је увек језик фламанских елита и напредује у средњим слојевима становништва у 19. веку.

²² Помињање тог историјског стања још и данас узнемирава јавност убеђену да је француски одувек био језик предака данашњих Француза.

²³ Културни, монументални и симболични пројекат који осми председник Пете републике намерава да завешта потомству. Жорж Помпиду оставио је Бобур, Валери Жискар д'Естен Музеј д'Орсе; Франсоа Митеран Велику библиотеку; Жак Ширак Музеј древне уметности.

²⁴ Дакле, замењује латински.

²⁵ Оне се простиру од Луксембурга и Валенсијена до Гронингена и Фризијских острва на северу.

²⁶ Претеча низоземског.

прибегавања овом или оном језику.²⁷ Прве француске граматике тамо су сачињене²⁸ у 16. веку, али у сасвим другачијем духу од духа Клода Фавра де Вожелаа у Француској: *Ойаске о француском језику корисне онима који желе да добро говоре и да добро пишу* (1647). Нормативна граматика, у том случају, далеки је предак славног дела *Добра ујошреба* Мориса Гревиса, док су претходне биле функционалне граматике, намењене томе да олакшају управо преводе писане на различитим језицима у царству Карла V.

У 17. веку (1635), тренутак који представља један од врхунских тренутака француског језика – са Паскалом, Ла Рошфукоом, Корнејем, Лафонтеном, Расином и многим другима – јесте онај када велики државник какав је био кардинал Ришеље ствара Академију наука. Замисао о стварању академија је италијанска, али оно што су од њих начинили Французи сасвим је друге природе. Збиља, ради се о једној установи коју је хтела и подржавала држава, а коју су сачињавали писци и граматичари,²⁹ односно политичке и војне личности, од којих је тражено да буду полицајци језика и да створе граматiku и речник овог потоњег. Поверавање једног таквог задатка ствараоцима за које се претпоставља да су способни да створе језик ствара модел језика својствен Француској³⁰ – његову изузетност у извесном смислу – и указује на везу, готово јединствену по својој суштини, која се ту ствара – било да је била складна, потчињена или бунтована – између књижевности и моћи, језика и идентитета.³¹

Почев од тог тренутка, француски постаје стварност, институционално и морално повезан једино са Француском – са трајношћу која превазилази различите политичке режиме, али заправо исто тако и један од највише контролисаних језика – рачунајући ту и суштинско испољавање те скупине мишљења од стране не-Француза. Проблеми које је изнедрила реформа правописа то потврђују, као супротност инклузивном писању на које се позвао Емануел Макрон³² 30. октобра 2023. Тог истог дана Сенат Републике одлучио је са 221 гласом за и 82 против да се забрани употреба инклузивног писања.³³ Наравно, писани језик налази се на првој

---

²⁷ Наравно, латински се користио у односима са Светом столицом.

²⁸ Као и у Енглеској.

²⁹ Господин де Вожела био је један од њених првих чланова. Одиграо је важну улогу у припреми првог Академијиног речника.

³⁰ Ален Вијала, *Насијанак њисца*, изд. Минуи (Поноћ), Париз 1985.

³¹ Уп. Патрисија Паркхарст Фергусон, *Франсука књижевна нација*, изд. Лабор, Брисел 1991.

³² Он је подсетио на то да је у француском језику мушки род исто тако и неодређени облик погодан да означи оно што се односи на оба рода.

³³ Амин Малуф, стални секретар Француске академије, сматра, са своје стране, да у француском постоји један стварни проблем између мушког и женског

линији тих норми које се донекле тичу свих употреба француског језика.³⁴ Остаје да се види како ће реаговати франкофони.

Наставимо свој кратки историјски преглед. Нове кораке предузима 18. век. Заправо, половином века *Речник* Академије наука мења значење речи „нација” установљавањем подударности између Језика, Државе и Територије. Та одлука представља, од тада, суштаствену повезаност између кодификације француског језика, процеса успостављања француске нације и успостављања њеног идентитета. Године 1784. *Расправа о универзалности француског језика* Антоана де Риварола (1753–1801) направила је додатни, пресудан корак. У њој је француски језик представљен као универзални језик због својих суштинских квалитета. Награђивање тога текста од стране Берлинске академије наука појачало је веродостојност тврдње која од француског чини добро једне нације и *преносника* наднационалне цивилизације за све остале. Ту визију опет налазимо у говору Емануела Макрона.

Није ништа чудно што Француска револуција, убеђена да представља отелотворење свеопштег ослобођења, види како један од њених учесника, опат Грегоар (1750–1831),³⁵ пише *Извештај о укидању дијалеката*,³⁶ што је требало да постепено доведе до искорењивања свих говора који нису били француски у строгом смислу речи. Борба против бретонских дијалеката настављала се у школи још у првим годинама друге половине 20. века. Емануел Макрон поздравио је ту одлуку, која је представљена као чинилац националног и грађанског јединства, јако користан у данашњим временима, истовремено говорећи о будућем складном суживоту са регионалним језицима. Наспрам садашњих напетости у француском друштву, председник Републике се позива на језик да би се супроставио снагама које се удаљавају од средишта и како би покушао да поново успостави заједништво.

Деветнаести век јесте век великог ширења француског језика у свету, наравно због колонијалних освајања, али не и једино због тога – довољно је помислити на стварање светске мреже Француске алијансе крајем 19. века. Упркос војним поразима код Ватерлоа и код Седана, Француска се још увек појављује као изузетан светски

рода, али да инклузивно писање не представља одговарајући одговор на то питање.

³⁴ Тешко је замислити нешто слично ономе што се дешава у португалском, у коме се сваких десет година Бразилци и Португалци окупљају како би утврдили напредак развоја речника.

³⁵ С друге стране, он је био присталица укидања ропства и побољшања положаја Јевреја.

³⁶ Језичко уједначавање Француске временски је потрајало. Први светски рат је томе значајно допринео.

културни стожер, а француски као универзални језик о коме је говорио господин Риварол, али исто тако и као француско добро у правом смислу речи – једно истовремено јединствено³⁷ добро, али које би требало да се дели. Тај француски није у потпуности једнак са аристократским језиком 17. и 18. века, али се распростире у ширим слојевима друштва и тамо се обликује, не мењајући се суштински. Велики романописци попут Онореа де Балзака, Александра Диме или Виктора Игоа савршени су примери тога. Нормирани француски језик, онакав какав познајемо и какав се данас предаје у школи, јесте тај француски, чак и ако ту убудуће убројимо и овакве или онакве разлике – нарочито лексичке.

Други изузетно важан елемент, посебно јединствен по својој суштини за језик у Француској, јесте књижевност. Њоме Емануел Макрон започиње свој говор у Вилије-Котереу, подсећајући да се налазе у родном граду Александра Диме, у близини Ферте-Милион и Замка Тијери, који чувају успомене на Жана Расина и на Жана де Лафонтена, у том замку Валоа драгом Жерару де Нервалу. Уосталом, управо текстовима књижевника прибегавају француске граматике којима је стало да пруже добре моделе и да то учине у духу који је заузимао почасно место у стварању Француске академије.

Почев од 19. века, књижевност се све више предаје и постаје нека врста симболичног знака Треће републике.³⁸ У личности Гистава Лансона (1857–1934) она налази свог најочигледнијег писара. Непрестано поново објављивана и допуњавана, његова *Историја француске књижевности*³⁹ истовремено је споменик ерудицији и дело које се граничи са митским: оно што ја називам француском идеологијом језика и књижевности. Језик у њој превазилази Историју – и француску, а посебно стога што он треба да буде свеопшти. Лансонова књига стога обухвата све што је написано на француском почев од прапочетака тих језика. Та велика река, велика река Књижевности са великим К, јесте неодвојива и, у својој целини, велика река француске нације и њеног свеопштег ширења. Управо њен доказ.

---

³⁷ Налазимо једну Француску алијансу чак и у Бриселу, граду који је већински франкофон, односно у Лијежу; у Женеви или у Монтреалу, градовима који се налазе у древним франкофонијама, али који уопште нису француски... Да ли би њихови говорници били неспособни да буду легитимни носиоци и заговорници француског језика? Могли бисмо да наведемо и друге примере.

³⁸ У *Трећој књижевној републици, од Флобера до Прустиа* Антоан Компанон јасно показује како је створена, крајем 19. века, историја књижевности као универзитетска дисциплина и основа предавања књижевности.

³⁹ Изузетно значајна издавачка кућа Ашет објављује прво издања 1894. и оно садржи 1.182 странице.

Забуна око националног језика и идентитета доводи до многих историјских слојева када се проучава/ју књижевност/и. Што се тиче Француске, на пример, чињеница да се не говори о књижевности француског језика већ о француској⁴⁰ књижевности – са утиском идентитетског спајања које она изазива и подразумева – повлачи са собом готово искључивање књижевних текстова написаних на окситанском,⁴¹ бретонском, латинском, алзашком или неким другим језицима. Само њихово потпуно узимање у обзир⁴² допустило би да се напише једна стварна *Историја књижевности Француске*, не искључујући ни у чему специфичну анализу књижевности на француском језику. Свакако, нешто би се тада нашло погођено у менталном и у замишљеном поретку – изједначавање француског језика са француском нацијом и његово превазилажење у некој врсти универзализујуће апстракције, што би изгледало као какав материјални доказ. То би свело *Посебне историје књижевности на Сјоредне историје*, односно на непостојеће, а њихове различитости на фолклорне или анегдотске. Онтолошки историјски отклон и француска књижевна чињеница тада се чине најважнијом од свих.

Стога се историографија прве половине 20. века труди, заузврат, да наметне појмове књижевне историје Белгије, Канаде или Швајцарске, и контролу добре употребе језика, да је примењују и после Другог светског рата. У Белгији се упорно истичу кампање „Реците / Немојте да кажете”. Треба сачекати крај 20. века да белгијанизми⁴³ престану да се прогоне, као што је то чињено деценијама. Још увек се праве алузије на „белгијанизме за углед”, што много говори о контролисању језика изван граница Шестоугаоника, као и унутар њега. Све то осликава један простор и једно стање духа који су плод једне историје, историје Француске, почев од 16. и 17. века. Грешка је не водити о томе рачуна. Исто тако, и не покушавати да их унапредимо. Управо тамо ће се одигравати питање културних франкофонија.

⁴⁰ Наравно, чињеница је далеко од тога да буде јединствена и тиче се и других језика, империјалних.

⁴¹ Фриц Петер Кирш дуго се бавио тим предметом. Уп. *О франкофонијама и њиховим књижевностима*, Гарније, Париз 2023.

⁴² Опаска је наравно ваљана и за друге државе. Једна *Историја књижевности Белије* – са латинским, дијалекталним, низоземским, франкофоним и германофоним остварењима – тешко је сада замислива због идентитетских контрола које ту постоје, мада би била веома корисна и не би оспоравала самосталност различитих књижевних области и специфичне анализе које оне захтевају у односу на друге – француске или низоземске, на пример.

⁴³ Осим тога, има их који то и нису, који потичу из ранијих времена, али су се изгубили у Француској. Пример за то је *aubette* (киоск за новине или надстрешница на аутобуском стајалишту). Као и употреба *septante* или *nonante* (за седамдесет или за деведесет) – и *huitante* (осамдесет), у делу романске Швајцарске.

Историјске франкофоне многострукости

Квебешка револуција и афричке независности измениле су расподелу и учиниле да се појаве франкофона/е стварност/и, а да се суштински не доведе у питање француско-франкофони систем. Остаје да реч „франкофони”, створена у другој половини 19. века, почиње тада да се развија и поприма делимично другачије значење. То није прошло без изазивања отпора или уздржаности, како у Француској, Белгији или Швајцарској, тако и у неким земљама или међу елитама које су произишле из нових независности.

До стварања израза долази поводом одвијања другог процеса европског колонијалног ширења исцртавања линија распарчавања Африке на Берлинској конференцији (1885). Француска, која је била отпочела освајање Алжира 1830, тамо је себи створила страну империју која се простирала од обала Средоземља до обала реке Конго.⁴⁴ Што се пак Белгије тиче, она добија циновски део територије централне Африке, данас назване Демократска Република Конго. Због тог колонијалног ширења неки постају свесни да почиње да се говори француски у колонијама. А да не помињемо, не у истим сразмерама, и у земљама или у областима које су лингвисти и након Другог светског рата још увек сматрали „бочним областима” језика (Белгија, Швајцарска, Квебек).

Географ Онезим Реклу (1837–1916), изумитељ израза *франкофон*, користи га управо у своме делу *Француска, Алжир и колоније*, објављеном 1886. код издавача Ашет. За тог апостола колонијалног ширења образац замењује, на изванредан начин, претпостављену универзалност – чист и чврст – француског језика, али му служи да одреди⁴⁵ један од великих језичких простора позваног да дели свет имајући у виду процес који су били у току. Израз од тада не важи за Белгијанце или за Швајцарце – са којима, уосталом, не знају шта да раде – и из њега се искључују ти „субјекти” позвани да мало-помало постану корисници француског језика. Изгледа да њихово прихватање као оригиналних франкофонијских говорника не одушевљава Французе из Француске, који би такође требало да се сматрају оригиналном франкофонијом. На тај начин, она би боље преузела своју многојезичну прошлост.⁴⁶ Остаје да је реч јасно повезана са француским колонијалним процесом; са борбама

⁴⁴ Поред осталог, она се налазила и на Мадагаскару и у Цибутију.

⁴⁵ Дакле, он искључује сваку расну замисао.

⁴⁶ Са својством да означи општеприхваћене замисли у којима заједно постоји више језика и којима је, дакле, страном изједначавање језик/књижевност/територија? Дакле оне се појављују као копилад за многе који никада неће престати да желе да се издвајају из тога.

царстава и са ратом језикâ. Године 1906. Реклу објављује *Поделу свешта*, поделу коју описује као последњи стадијум, као поделу између неколико великих језика (француског, енглеског и кинеског, у сваком случају). Да ли ово порекло представља грешку? Смисао речи напредује. Изузев ако стварности и поступци то не спрече.

Ширење француског почев од нових европских империјалних освајања довело је језик на друга подручја осим оригиналних франкофонија, или оних које су проистекле из првих колонијалних поступака⁴⁷ (Акадија, Француски Антили, Гијана, Хаити, Маурицијус, Квебек и друге канадске провинције, Реунион). У бројним случајевима особе француског порекла тамо су се настаниле, повлачећи тиме креолизацију покорених народа увођењем ропства. Уношење у Северну Америку – оно се одвијало заједно са готово геноцидом староседелачког становништва – садржи важан социолошки диференцијал, механизам друштвених класа. Велики део франкофоних Квебешана је сеоског порекла, док су владајуће класе створиле прву франкофону популацију у Гваделупи или на Мартинику. Са изузетком Алжира, у коме је до 1962. било великог насељавања Француза, нове колоније заузврат у суштини остају области које насељава староседелачко становништво, које тада називају „урођеницима”.

Толико различите стварности чине занимљивост франкофонија. Историја држава Северне Америке није иста као наша или као швајцарска историја, јер имамо посла са становницима којима је француски матерњи језик, а који су премештени на друге обале Атлантика, и који су чинили део поданика краљевства Француске. Не може се говорити о суживоту француског језика са домородачким језицима, али, с друге стране, може о упорном, тврдоглавом опстанку једног помало архаичног француског у положају са већинским англофоним језиком након пораза на Абрахамовим пољанама (1759). Монреалски народни говор, жуал,⁴⁸ далеко је од тога да се може поредити са заједничким говорним језиком какав је креолски на Антилима.⁴⁹ Квебек је јача и повезанија целина од оне целине франкофоних Канађана из Британске Колумбије, из Алберте, из Манитобе, из Онтарија, из Новог Брунсвика или из Саскачавана.

---

⁴⁷ Те ситуације су саме по себи различите и требало би да буду предмет специфичних анализа. Ту можемо додати Луџијану (француски тамо тешко опстаје, и то на веома безначајан начин) и Сенегал (Французи су тамо основали, 1959, град Свети Луј).

⁴⁸ Он је матерњи језик Цека Керуака.

⁴⁹ У *Северном вејџру у смрзнутој њајрајџи* (2022) Патрик Шамуазо, творац *Похвале креолском* (1989), прибегава управо том говору, не уносећи речник у своје дело.

Случај Хаитија је још јединственији. Крајем 18. века хаићански робови стварно су се побунили против француске превласти и успели су да укину њену војску, у толикој мери да је Хаити постао, 1804. године, прва франкофона земља у правом смислу речи, а креолски је тамо постао прави национални језик. Али Француска је деценијама ометала стварну независност земље, а тражила је и добила огромне репарације као противуслугу за независност. Што се тиче САД, оне су упале и заузеле земљу од 1915. до 1934, да би је касније ставиле под сумњиво али исто тако и разорно старатељство. Други чиниоци, међу којима је диктатура породице Дивалије (1957–1986), створили су од те земље једну од најнесигурнијих и најопаснијих држава. Значајно досељавање интелектуалних елита⁵⁰ одиграло се, прилично логично, у Квебеку.

У Африци, положаји и једних и других још су сложенији. Магреб чине три земље, стари медитерански простори у којима се неговало писање много пре римског освајања. Француски се тамо успоставио кроз освајање Алжира и ту се укоренио⁵¹ утолико пре што се Алжир отада сматра суштински делом Француске.⁵² У Тунису, реч је о протекторату (1881), као и у Мароку (1912), земљи која, за разлику од претходне две, није претрпела отоманску инвазију. Алжир је, дакле, освојена и припојена држава,⁵³ док су Тунис или Мароко задржали – наравно, под старатељством – своје законите владаре: туниског бега и мароканског султана.⁵⁴

Није могуће упоређивати Магреб са франкофоним земљама црне Африке. Оне се још мање могу уједначавати, колико због њихових сопствених историја пре колонизације, толико и због њихових различитих посебних облика и услова.⁵⁵ Сенегал, из којег

---

⁵⁰ Управо, писац Дани Лаферијер изабран је у Француску академију наука 2013. године.

⁵¹ Значај франкофоне алжирске књижевности тамо је делимично плод тога.

⁵² Њега чине департмани (административне области, префектуре).

⁵³ Из овога је произишао Алжирски рат (1954–1962) и захтев за француским Алжиром од стране већине његових европских становника.

⁵⁴ Године 1956, у тренутку независности, у Тунису, Мохамед ел Амин Бег (1882–1962) остаје на престолу док га 1957. није збацио Хабиб Бургиба и успоставио републику. У Мароку, султан Сиди Мохамед бен Јусеф (1900–1961), изгнан на Мадагаскар, вратио се у земљу крајем 1955. и постао, наредне године, краљ Марока под именом Мохамед 5. У роману *Последња оғалиска* (Сток, Париз 2001; Елизад, Тунис 2012) Фејсал Бег, потомак туниске династије коју су скинули са власти Хусеинити, на изузетан начин описује историју владарске породице која се суочила са маневрима колонијалног старатељства. Његова прича покрива период од 1918. до 1957, полазећи од приповедања његове баке.

⁵⁵ Гвинејски писац Тијерно Моненембо прича, на пример, у свом двостраном романијерском делу *Пуларима [Фулани]* (Сток, Париз 2004) и *Краљ Кахел* (Сток, Париз 2008), епопеју о независним Пуларима [Фуланима или Фулбама], с једне стране, а с друге о француском освајању Фута-Ћалона крајем 19. века.

потиче Леополд Седар Сенгор (1906–2001), као и Антили за Еме Сезера (1913–2008) и Гијана за Леона-Гантара Дамаса (1913–1978) – тројице изумитеља црнаштва – јесу француске колоније Старог режима. Историјско прожимање ту је, дакле, различито од прожимања која преовлађују у Обали Слоноваче, Габону или Конгу, територијама којих се Француска докопала крајем 19. века. Ширење француског језика у Африци, после њене расподеле између европских сила, у сваком случају се не ограничава на француско царство. Врло често се заборавља да је Белгија располагала великим колонијалним царством. Демократска Република Конго, највећа франкофона држава на планети, њен је плод. А више од тога, као последица немачког пораза током Првог светског рата, Белгија добија старатељство над две мале државе, Руандом и Урундијем⁵⁶ које су задржале своје владаре – мвамисије – док је Француска са своје стране добила управу над Камеруном и над Тогом.

Разлике између две колонијалне силе не заустављају се на томе. Француска логика је елитистичка и асимилативна. Дакле, Француска ствара афричке колонијалне елите, урачунавајући ту и оне на универзитетском ступњу. Она далеко мање школује обичне људе. Белгијанци су поступали другачије. Они су школовали у великом броју, али у основном школству. Друга приметна разлика: основно образовање обавља се на конгоанским народним језицима,⁵⁷ које је колонизатор свео, имајући у виду њихов број, на четири основна језика: лингалу, киконго, свахили и цилубу. Настава се обављала само на француском почев од средње школе. У Конгу, употреба француског као заједничког говорног језика представљала је за његове становнике, у историјском процесу који је био у току, велику предност јер су се тиме превазилазиле неугодности значајног броја говора на тој огромној територији.

Друга одлика која има за последицу различит однос према језику јесте то да наставу француског обављају свештеници чији је матерњи језик низоземски. Приступ Конгоанаца високом образовању у Белгији је, осим тога, ограничен и до њега долази касно. Томас Канза (1933–2004), који је започео студије на католичком универзитету у Лувену 1952. године,⁵⁸ први је конгоански световни

---

⁵⁶ У свом роману *Муке једног краља* (Буцунбура, 1993; Мео, Брисел 2018) Анселм Ниндорера привржен је личности последњег владара Мвесија Жизабоба (1840–1908) који је потиснуо Арапе, али је морао да поклекне пред техничком надмоћи немачке ратне машинерије.

⁵⁷ Већ од краја 19. века мисионари прибегавају народним језицима за ширење хришћанске поруке.

⁵⁸ Његов роман *Без озлојеђености* (Скотланд, Лондон 1965) одиграва се истовремено у колонији непосредно после рата, о коме он пружа слику која много открива, а потом у Лувену. Тамо његов лик открива Белгију веома различиту од оне коју је упознао у Конгу.

дипломирани студент. С друге стране, универзитет Лованијум⁵⁹ први је супсахарски франкофони универзитет. Он је основан 1953. и настављач је универзитетског центра основаног 1947. у Доњем Конгу. У часу Независности (1950) постоји једна интелектуална елита, ма шта се о томе говорило: стотине афричких свештеника и богословаца.⁶⁰ Они су уживали повлашћени положај.⁶¹ Први конгоански франкофони писац,⁶² Стефано Каозе, биће први афрички заређени свештеник (1917).

Ако је логику управљања старим белгијским колонијалним царством у Руанди-Урундију делимично могуће упоредити,⁶³ оно је у сваком случају било јединствено. Не само због присуства двојице владара – свакако са ограниченом влашћу – него исто тако, што се тиче проблематике која нас занима, зато што је њихов језички положај јако различит од оног у Конгу. Збиља, две мале краљевине су једнојезичне. Употреба француског језика, дакле, тамо не поприма исти значај као у Конгу. Уосталом, језици који су веома блиски, киниарванда и кирунди, јесу говори одавно уздигнути у одређени систем, управо кроз династичке поеме које је опат Алексис Кагаме (1912–1981) открио и проучавао⁶⁴ за Руанду.

Све то довољно указује на многозначност франкофонија,⁶⁵ чак и у оквиру најстаријих. У многим видовима није могуће упоређивати историје Швајцарске и Белгије. Католицизам је преовлађивао у Белгији, лутеранство у Швајцарској (у Женеви, напротив, то је калвинизам) изузев у појединим кантонима који су остали католички (Бале, на пример, или кантон Фрибура – који је, поред тога, и двојезичан). Швајцарска је већ вековима суштински федерална држава. Белгија је преобликована унитарна држава. Упо-

---

⁵⁹ Уп. Изидор Ндајвел и Нзијем (изд.) *Луванијумске године* (Конго-Меза, Л'Арматан, Париз 2010, 10–11).

⁶⁰ Више значајних писаца Конга/Заира, Валентин-Ив Мудимбе или Жорж Нгал, прво су били прошли кроз свештенство или кроз искушеништво. Будући кардинал Малула (1917–1989) држао је перо *Манифестна афричке свесћи*, који је одиграо пресудну улогу на путу независности.

⁶¹ Положај колона обезбеђивао им је поштовање.

⁶² Његов први текст *Психологија банџуа* објављен 1910. начинио је од њега првог франкофоног писца Конга. Критичко издање његовог непасторалног дела, које поново преузима тај текст, објављено је 2018. у издању Меоа, уз залагање Мориса Амурија Мпала-Лутебелеа и Жан-Клода Кангомба Луламба.

⁶³ Она није морала да се суочи са школовањем на немачком језику почетком 20. века, пошто је мвами Мвеси-Жизебо добио од немачких власти да оно обављају Бели оци Африке, француски мисионарски ред који је 1886. у Алжиру основао монсињор Лавижери.

⁶⁴ Алексис Кагаме, *Династичка поезија у Руанди*, Белгијски колонијални институт, Брисел 1951.

⁶⁵ Ја сам измислио њихов концепт поводом конференције АЕФЕСО у Печују 1992. године, посвећене настави књижевности франкофонија. Уп. странице 51–58 саопштења објављених у Бечу код издавача Вилхелма Браумилера.

редна студија њихове две књижевности била би исто толико откривајућа.

Франкофонија и/или франкофоније?

Налазимо се, дакле, пред необичним бројем ситуација делимично прожетим заједничким језиком, који ипак не може представљати једину одредницу за текстове, културе и понашања. Стога није могуће да било ко „овлада” целокупном скупином франкофоних књижевности и цивилизација. Покушати уједначити их неком врстом сакрализације језика не би тада било довољно и излажемо се опасности да то доведе до неке врсте трансценденталне глобализације. Нико тада не би био у стању да ту стварно нађе своје важне разлоге, већ би се суочио са неком врстом моноцентристичког присвајања туђих вредности, што би једино могло да доведе у сумњу реч „франкофони”. Сви други јесу попречни,⁶⁶ а не пирамидални приступи. Све друго је измишљање једне француско-франкофоне дијалектике, од које смо још јако далеко.

Ова суштинска многострукост се у ствари сукобљава са француском логиком, логиком превасходно Једног и главном основом говорâ и установа које су створиле Француску – и, дакле, тим установама које је подржавају – француски језик и његову мисао. Осим мачем, крвљу и савезништвима, француско уједињење, за које је требало да прођу векови, подсећам на то, створено је кроз језик севера државе и деловањем Двора. Њено јединство и данас потврђује Устав Републике. Уосталом, не више од било које друге државе, Француска није природна држава створена за вечност – мада њена митологија допушта да се у то поверује, а број француских говорника уздигао је то уверење на ступањ истине из јеванђеља.

Створена прво као придев, именица „франкофонија”, тек је уследила након тога, почиње да се свеопште употребљава тек након афричких независности. Наравно, створено је једно удружење франкофоних писаца у Паризу после Првог светског рата,⁶⁷ али на самом почетку педесетих година Андре Бији, прослављени колумниста *Књижевної Фиџароа* и члан Гонкуровог жирија, није

---

⁶⁶ Зато смо основали Европско удружење франкофоних студија (AEEF): <https://etudesfrancophones.wordpress.com>.

⁶⁷ Године 1921. – Обично кратки, непосредно послератни, јесу, најчешће, периоди привремених отварања, који су претходили обновама и преузимањима – Гонкурова награда додељена је *Буџабуали* Ренеа Марана (1887–1960), првом „црном писцу” коју ју је добио. Родом са Мартиника (његови родитељи су Гијанци, његово рођење мора да се догодило на броду који их је превозио у Фор де Франс), Маран је добио основу свога образовања у Борделуеу и започео каријеру у колонијалној администрацији 1909; тамо је написао свој роман. Показао се одбојним према замисли црнаштва.

знао за ту реч. Био је убеђен да је једна таква страхота плод стваралаштва председника неког удружења белгијских писаца француског говорног подручја који живи у фламанском делу државе.⁶⁸ Остаје да је, са угледним политичким и културним фигурама попут Хабиба Бургибе, принца Нородома Сиханука, Леополда Седара Сенгора или Еме Сезера, термин франкофони добио тежину крајем 50-их година и изгледа да је одговарао стварности коју је признала метропола. У једном смислу, он је следио пример замисли језичких области драгих Реклуу, али са перспективом свеопштег хуманизма у француском који су браниле те велике фигуре Независности, које су биле део, макар и поред средишњих учесника, интелектуалне елите Републике Француске. Као и црнаштво, та замисао појављивала се с друге стране код више угледних личности нове генерације као постколонијална метастаза.

Постепено се створила двосмисленост због преласка са франкофоне чињенице на институционални статус. Тада ће се све више и више говорити о Франкофонији. У почетку, та Франкофонија је деловала, на релативно растегљив начин, изван Француске, која је настављала да подстиче билатералне односе – а далеко од тога да је та перспектива нестала. Одржавала се кроз вољу државника какав је био председник Сенгор, за кога су постколонијални период и нови братски хуманизам пролазили кроз заједничку употребу француског језика између некадашњих колонизованих и колонизатора. Таква перспектива, која свакако проистиче, делимично, из положаја изузетности француског језика, наводи 1969. нигеријског председника Хаманија Диорија да организује у Нијамеју прву конференцију франкофоних држава. Њој је присуствовао и Андре Малро. Тако се Француска укључила у процес који се завршио, 1970. године, оснивањем Агенције за културну и техничку сарадњу (АССТ). Она се усредредила на културну, образовну, научну и техничку сарадњу између 21 франкофоне државе потписнице,⁶⁹ што ће створити један стварни међуфранкофони простор деловања.

Године 1986, у Версају, изузетно симболичном месту француске величине, Франсоа Митеран чини пресудан преокрет у франкофоном пројекту успостављајући основе једне политичке Франкофоније која се одржава сваке друге године и, касније, једног генералног секретара и једну важну администрацију, Међународну

---

⁶⁸ Андре Бији „Фламански и франкофони говорници”, у: *Књижевни Фидаро*, Париз, субота, 11. фебруар 1950.

⁶⁹ Белгија, Бенин, Бурунди, Камбоџа, Канада, Обала Слоноваче, Француска, Габон, Горња Волта, Луксембург, Мадагаскар, Мали, Маурицијус, Монако, Нигер, Руанда, Сенегал, Чад, Того, Тунис, Вијетнам. Дакле, Алжир, два Конга или Камерун нису њен део.

организацију франкофоније (OIF), која данас окупља 84 државе чланице или придружене земље. Та организација себи поставља и друге задатке осим оних који проистичну непосредно из културе и образовања. Њене политичке амбиције треба да представљају противтежу англосаксонској превласти – и то кроз поделу која би требало да генерише језик са магичним врлинама. Зар Историја и интереси немају никакву тежину?

OIF (МОФ), у којој потајно делује Француска, њен највећи донатор, игра суштинску улогу, преноси, добрим делом, политику Ке д'Орсеја и омогућава Француској да настави да се налази у важнијем међународном положају од онога који би имала да је сама. Али у име језика и његове универзалности требало би да се окупљају државе чији све већи број не би могао да се сматра франкофонима⁷⁰ у смислу који је тај израз добио у последња два века. Један такав спој не служи нужно културним франкофонијама, њиховом међусобном деловању и њиховом постојању – мада OIF доприноси да их упознају треће стране. Он одржава посебне књижевне и културне стварности на једном суштински политичком плану, способне да изазову озбиљне неспоразуме.

Ни у ком случају, он не допушта да се разјасни и да се истакне посебност, на суштаствен начин, „франкофоног” концепта изван сваке постколонијалне или неоимперијалне перспективе. Неки нису оклевали да говоре о „франкооксији”,⁷¹ посвећујући тако франкофоне стварности једном задатку готово непостојања.⁷² Немилосрдно обрушавање на термин „франкофони” старо је и вишеструко. То је стога што подрива клише и преовлађујући хабитус у менталитетима који долазе из Француске или тамо постоје. Франкофонија (у једнини и великим словом) не мора нужно помоћи стварима. Зар она не намеће једину нечему што је, превасходно, множина коју она признаје једино подвођењем под хипостазу заједничког језика, једну основу политичке стварности? Као и кроз једину Књижевност, али којом управља Париз, који ће бити као њено знамење. На тај начин нешто наставља да јако снажно делује, почев од замисли организације на француски начин. У књижевној области, културној основи Француске, ствари се још више усложњавају због готово потпуне превласти једног јединог центра издаваштва⁷³ и посвећености, Париза.

⁷⁰ Алжир није њен део, већ Албанија, Сао Томе и Принсипе итд. А Катар је придружена земља.

⁷¹ Франсоа Провенцано, *Животи и смрти франкофоније. Француска политика језика и књижевности*, Нове импресије, Брисел 2011.

⁷² Узнемирујућа паралела са „Манифестом за светску књижевност”.

⁷³ Ништа није с тим упоредиво у енглеском, шпанском или португалском (Сједињене Државе, Мексико или Бразил не зависе од Лондона, Мадрида или

Повезаност и посебност француског састава и његових симболичних и званично успостављених и признатих решења објашњавају тешкоћу за Французе да окрену културну и империјалну страницу своје историје, али исто тако и да стварно разумеју да се франкофоне⁷⁴ стварности морају узети у обзир у својој разноликости и одређеној самосталности, на шта једна централистичка схема, чак и када је отворена, не даје нужно одговор. Уосталом, немогуће је за једно такво средиште занимања, ма каква била вредност његових чинилаца, да води рачуна о мноштву Историја и осетљивости франкофоног мозаика. Француска свеопштост је један филтер – утолико више што је он суштински париски. Постојање више центара препознавања – не само националних – и деловање мрежа франкофоних архипелага драгих Едварду Глисану и сами би могли да створе ту динамику – прво француско-франкофону, а потом просто-напросто франкофону, од које би Француска могла да има више користи но што је се плаши. Дакле, као што каже пословица, у ствари није само Париз брбљивац који уме добро да се брани. А франкофона дела која нису штампана у Паризу осуђена су на неку врсту нелегитимности, маргиналности; односно, непостојања.

Наравно, постоје издавачке куће у Белгији, у Швајцарској, у Квебеку, у Магребу или у Црној Африци, али оне нису ни довољно велике нити располажу довољним средствима да би се суочиле са француском надмоћи и са њеним мрежама посвећености и стављања производа у промет.⁷⁵ Оно што није објављено у Паризу, дакле, има мале шансе да уђе у ваннационалну дистрибуцију – и, дакле, да постоји у Франкофонији у једнини. Сматрана за локална – и, према томе, периферна и споредна – та издања не појављују се ни у француској штампи ни у књижарама, ни на књижевним страницама штампе различитих земаља којих се то тиче

Лисабона у својој издавачкој делатности). Берлин никако није главни град за издаваштво на немачком језику, или Рим на италијанском.

⁷⁴ Није случајно што *Манифест Књижевности-Свети* (2006), који је борито заговарао да француска књижевност изађе из своје самозадовољности, пориче сваки легитимитет и релевантност термина, што се тиче франкофонске чињенице, у ствари репродукујући под маском отворености, он заправо представља париски хегемонистички систем и његове интелектуалне постулате. Уп. моју студију „Одбацивање Франкофонија. Приступ Манифесту” *За једну књижевност-свет*”, у: Марина Жеа (изд.), *Франкофонија и Европа, Рим и Ариџида*, 2011, 23–33.

⁷⁵ Организација АССТ, која се постепено преображавала да би постала OIF, није се томе придружила. Препоруке једне радне групе коју је оформио Роже Дехеб пред Самит у Бејруту свеле су се на две неодређене линије лишене занимања – политика и хобији обавезују.

– осим ако се не ради о регионалним ствараоцима.⁷⁶ На обзорју, још увек нема новина о франкофоној књижевности... Чак и између земаља Магреба и између Белгије и Швајцарске нема размене података о делима једних и других. Осим ако је текст објављен у Паризу, понављам. Тешко је, са једним тако моноцентристичким системом,⁷⁷ ући у једну праву множину, ма какви били напори прилагођавања и дискурса. Ако су франкофони текстови мање егзотизовани⁷⁸ или безначајнији⁷⁹ него некада, симболично и конкретно, велика француска књижевност остаје књижевност Шестогона која показује свој дух отворености, крунишући, са посебном упорношћу, овај или онај франкофони текст, што је термин који ће се трудити да користе што је мање могуће, како то већ бива пошто реч „француски”, која одлично одражава свеопште, мора да буде довољна. Неки ће отићи и корак даље истичући да ми не пишемо на франкофоном. Овде поново видимо средишњу улогу хипостазе језика.

Наравно, ништа чудно. У историји Француске, везе између књижевности и моћи готово су исто толико старе⁸⁰ и јединствене по својој суштини колико и везе између језика и идентитета. Тај стари општи скуп моралних вредности и обичаја чак је попримио, да тако кажемо, облике достојне поштовања, под Петом републиком, са неким публикацијама њених председника, који су имали неке везе или су желели да буду повезани са књижевношћу. Генерал Де Гол написао је *Мемоаре*, који ће бити објављени у издању Плејаде и бити уврштени у програм за француску матуру 2011. и 2013. Жорж Помпиду објавио је антологију поезије.⁸¹ Валери Жискар д’Естен хвалио се да је написао пет романа⁸² и изабран је у

⁷⁶ Чек и у том погледу напредак је био спор, а присуство увек безначајно због саме чињенице обима француске производње.

⁷⁷ Ради се о начину деловања који превезилази књижевни простор. Налазимо га, на пример, у железничком систему створеном једино у Паризу.

⁷⁸ Велики белгијски текстови с краја 19. века представљали су нордијске магле.

⁷⁹ Поводом Салона књига у Паризу (1985), посвећеног франкофоним књижевностима, отворена је расправа у великом затвореном простору Велике палате. У тренутку када је узео реч, у присуству највећег малгашког књижевника (он се налазио у првом реду), Ив Берже (1931–2004), дугогодишњи књижевни директор Грасеових издања, изнео је тезу да ниједан франкофони писац не досеже ни до чланка најмањег француског писца. Наравно, то данас не би било речено, барем не отворено. Ништа мање не открива анегдота – а најневероватније је то што нико од учесника (међу којима сам био и ја) није устао да се побуне или да напусти дворану.

⁸⁰ У *Насијанку њисца* (1985) Ален Вијала открива њихово порекло још у Великом веку [веку Луја XIV].

⁸¹ Жорж Помпиду, *Антологија француске поезије*, Ашет, Париз 1961.

⁸² *Прелаз* (1994), *Принцеза и Председник* (2009), *Победа Велике армије* (2010), *Машилда* (2010) и *Далеко од свейске буке* (2020).

Француску академију 2003. Године 1979. учествовао је у једној књижевној емисији посвећеној Гију де Мопасану, писцу кога је толико поштовао да је жалио што није он био тај писац. Франсоа Митеран⁸³ објављује, 1975, хронику *Слама и зрно* и, 1978, дело *Пчела и архиепископ*. Велики део његових дела поново је објављен у четири тома код издавача Лепа књижевност (2016–2018). Велики познавалац древних уметности и уметности Далеког истока, страствени заљубљеник у Сен-Дон Перса, Жак Ширак узима за генералног секретара Председништва, потом за министра иностраних послова, а најзад и – за премијера, Доминика де Вилпена, аутора две збирке песама и бројних есеја, међу којима и огледа *Европски човек* (2005), написаног са Хорхеом Семпруном, и једног романа, *Последњи сведок* (2009). Са Николом Саркозијем ствари се мењају, али не избегавају место књижевности у председничким намерама. Тако он напада *Принцезу Де Клев*, чије читање му се чини бескорисним.⁸⁴ Заузврат, жели да веже за себе особу Бернара Анрија Левија како би подржао његову војну офанзиву против Либије.

Стварање Међународног града⁸⁵ француског језика од стране Емануела Макрона 2003. део је те или тих проблематика. Поред чињенице да су важне личности француске књижевности виђене како пролазе кроз ово високо место монархијске моћи,⁸⁶ замак Вилер-Котере доживео је објављивање едикта који је направио први корак у наметању француског језика као заједничког језика. Суочен са великим напетостима кроз које тренутно пролази француско друштво, на штету Франсафрике, осми председник Пете републике видео је у овом језику превасходно средство за поновно откривање грађанског јединства у својој земљи, изван разлика – да се обезбеди културна разноликост и одбрана демократије и људских права;⁸⁷ укратко, да допринесемо заједништву једних и других широм света. Зар нису на том језику објављена она права и оне слободе кроз Француску револуцију? Ова онтолошка⁸⁸ тачка

⁸³ Његова преписка са Аном Пенжо (Галимар, Париз 2016) открива висок квалитет језика и осећајности; она садржи и песме.

⁸⁴ Ова примедба је довела до поновног оживљавања продаје чувеног романа Великог века.

⁸⁵ Он инсистира на избору овог термина, гаранције различитости.

⁸⁶ Франсоа Рабле и Клеман Маро; Молијер који је тамо створио *Тартишфа*.

⁸⁷ На тај начин преузима главне циљеве ОИФ-а.

⁸⁸ У складу са француском идеологијом, постављање у трансисторијску свемоћност једне историјске чињенице и, тамо као и другде, у директној вези – и скоро искључиво – са језиком који би требало да буде језик универзалности. Борба других народа за слободу и демократију тако пада у замку. Међутим, Декларација о независности Сједињених Америчких Држава (1776) имала је за резултат устав који представља модел демократије. У *Есеју о револуцији* (1963), Хана Арент упоређује две револуције, америчку и француску.

гледшта наводи председника да повеже одређене велике напретке човечанства са генијалношћу специфичном за француски језик: картезијанску сумњу, људска права, осуђивање неправде (*Oйџу-жујем* Емила Золе), на пример. Ти различити елементи у његовим очима потврђују изузетност француског језика. Све ствари које оправдавају стварање, полазећи од тог и око тог језика – гарантује различитости,⁸⁹ институционалне Франкофоније, синоним свеопште Француске која није усредсређена једино на себе.

Прилагођен данашњим сложеностима после афричких независности, и у једном све мултиполарнијем свету, тај облик међународне организације – у ствари увек са националном осномом – наставља суштинску схему на којој су створене и Француска и њено ширење – неки би рекли њен империјализам. То се не тиче мање франкофоних држава чији говорници су, наравно, износили такве схеме дуги низ година. Када ће се појавити сличне франкофоне иницијативе изван Француске које неће бити готово искључиво окренуте ка њиховом националном,⁹⁰ или усредсређене на њихове билатералне односе са Паризом?

Пример, Белгија

Посебан положај књижевног/издавачког поља, какво је поље Белгије, старе романске земље смештене на мање од три стотине километара од Париза, што, уосталом, све наводи на то да се сматра најстаријом од свих Франкофонија, омогућиће да се испита на једном одређеном случају тип односа који се одиграва у француско-франкофоном простору, термин који некога мање потпуно заокупља него Франкофонија.

На оном простору који је данас Белгија пише се на француском од раног средњег века – рачунајући ту и фламанске делове земље. Међутим, ван сумње је да се текстови из тог доба читају очима оних који се данас баве франкофоним књижевностима, или пак да се то ради на начин Гистава Лансона.⁹¹ Франкофоно деловање почиње након Наполеоновог пораза код Ватерлоа. Не само стога што постепено признавање територија на којима француски постоји и

⁸⁹ Међународни Град ће омогућити бројне сусрете у том духу.

⁹⁰ У Бриселу, Краљевска академија за француски језик и књижевност има десет страних чланова (Фату Диоме је управо тамо изабрана), али њена тежина и њен утицај не могу се поредити са онима из Пара са кеја Конти. Маргерит Јурсенар, која је тамо изабрана 1971. године, потом је именована у Француску академију 1980. године. Не упоређује се са мојом Академијом.

⁹¹ Морамо бити у стању да представимо различите епохе, средњовековне и ренесансне сложености, с једне стране и, с друге, оно што се дешавало у ери француске Европе (17–18. век).

развија се (али никада није једини језик) почиње јасно да се показује током два последња века, већ и стога што се супротставља принципу који ће уобличити државе-нације: изједначавање између „националног” језика и „националне” територије. Ниједна франкофона држава није једнојезична. Као позната противречност са француском идеологијом, овај трн у оку њене јединствене замисли јесте и болан подсетник на веома споро језичко уједињење Француске⁹² које се мора хитно превазићи.

На путу да постане једна од првих привредних сила на планети у 19. веку, као европска земља најближа Паризу, она се, дакле, појављује као несагласност чије посебности не треба нарочито разумети и прихватити. Осим тога, то је мала земља, лишена сопственог језика, коју је Француска одувек прижељкивала да припоји како би достигла границу на Рајни. Да ли је стога осуђена на непостојање?

Конкретно довођење у питање доминантних критеријума тумачења, већ самом чињеницом њиховог постојања, никада не представља добар положај за несрећне људе који себе сматрају изданим од судбине, против којих се мора борити, свести их на ћутање или асимилovati, чак и ако је то помоћу патерналистичке снисходљивости.⁹³ Узмимо неки пример из књижевне области. Белгија је дала два велика реалистичка писца, Камија Лемонијеа (1844–1913) и Жоржа Екуда (1654–1927), чије одлике нису у потпуности у складу са моделом који оличава Ги де Мопасан, који је, уосталом, добро приметио ту разлику која упућује на посебности белгијске књижевности и сматрао да ти ствараоци нису реалисти. Узети их у обзир у њиховим посебностима значило би, између осталог, изићи из јединственог модела једне књижевности која би требало да буде јединствена зато што је писана на француском језику. Дакле, говориће се о „малим белгијским реалистима”. Други пример је медијски и савременији. Седамдесетих година један француски радио помиње творца детективских романа⁹⁴ Станисласа-Андреа Стемана (1908–1970), кога је један новинар представио као „белгијског Сименона” јер није могао да замисли да један светски познат писац није француски писац.

---

⁹² Наравно, она још увек садржи и одступања, као што су алзашки, баскијски, бретонски или корзикански, али они, барем засад, остају врло безначајни и не утичу на модел.

⁹³ Пол Диркс је врло прикладно употребио уобичајени снисходљив израз „белгијски пријатељи” у наслову свог дела посвећеног односима француске књижевне штампе од 1945. до 1960. са делима белгијских стваралаца који говоре француским језиком.

⁹⁴ Анри-Жорж Клузо начиниће према своме роману *Самоодбрана* филм *Кеј Драјуџара* [*Quai des orfèvres*] (1947).

Белгијска франкофона књижевност пошла је својим током после Ватерлоа. Године 1823. Ежен Смитс из Брисела објављује код А. Стамплоа, издавача-књижара, позоришни комад *Мари де Бур-џоњ*, који је одигран 5. марта у Краљевском позоришту у Бриселу. Симболични оквир је јасан, пошто војвоткиња, кћер јединица Карла Смелог, великог војводе Запада, успева да осујети сплетке краља Француске, Луја XI, који је желео да присаједини своје краљевству Онострани земље из којих је произишла данашња Белгија. На почетку тома налази се предговор „Мојој отаџбини”, у којем се млади драмски писац присећа својих путовања по Европи – укључујући и Холандију, којој је његова земља, Белгија, припојена на Бечком конгресу (1815). Век народности јесте 19. век. Дакле, стваралац мирно потврђује своју народност, седам године пре но што ће Белгијанци раскинути везу коју је успоставио Конгрес у Бечу. Четири године касније, Анри Мок (1803–1862) објављује један историјски роман, могло би се рећи пре-национални, *Морски њросјак*, са поднасловом *Белгија њод војводом од Албе*; затим, 1828, роман *Шумски њросјак*, још један вид побуне родне земље Карла Петог против деспотизма његовог сина Филипа Другог. Предговор ове потоње књиге покушава да укаже на специфично белгијске одлике те побуне, која се систематски скривала у Европи, аутор сматра – почев од Шилера,⁹⁵ док је она, по његовом мишљењу, први тренутак када је слобода затражена у Европи.

Објава независности 1830. године припремана је, дакле, у годинама које су јој претходиле и убележава се у националне романтизме и митологије који ће цветати у Европи и у Латинској Америци у 19. веку. Када се читају бројне историјске књиге, посебно француске, Белгија је, међутим, само једна творевина Великих сила, што је нетачно. У ствари, модерна Белгија је проистекла, као и бројне европске државе, из националне револуције.⁹⁶ Револуције која је била кратка, брзо је отерала холандске трупе из земље и, у суштини, сачувала крв – пошто је британска влада сматрала да та нова политичка целина не прети европском постватерлоовском поретку. Неутралност је наметнута земљи чији је први владар,⁹⁷

---

⁹⁵ Они који желе да продубе питања као што су она о односима белгијских писаца француског говорног подручја према језику и књижевности могу да нађу многе елементе одговора у три тома која су сада објављена у мојој књизи *Историја, облик и смисао у књижевности. Франкофона Белгија*, објављеној код издавача РИЕ Петера Ланга (2015, 2017, 2022).

⁹⁶ Савременици је тако виде. Године 1846. Мекинтош објављује *Белгијску револуцију из 1830.* код Бертоа, пијавце дрвета у Бриселу. Издање из 1846. је пето.

⁹⁷ Леополд Жорж Кретјен Фредерик од Сакс-Кобург-Зафелда (1790–1867) оженио се, у првом браку, Шарлотом Огистом од Велса, ћерком јединицом краља Енглеске, Џорџа IV. Она је умрла 1817, исте новембарске ноћи када је на свет

Леополд I, био у најбољим односима са двором и владом у Лондону. Кћер краља Француза, Луја-Филипа од Орлеана, Марија-Лујза, удала се за неутешног удовца.

Мања држава смештена између Немачке и Француске, краљевина Белгија има најлибералнији устав у Европи – али право гласа зависи од цензуса и одговара јужној Холандији старог режима. Будуће Велико војводство Луксембург и холандски Лимбург⁹⁸ били су део белгијске револуције све док 1839. нису враћени краљу Холандије, као цена за његово признање независности нове државе. Зашто одбијати да се прихвати, да се каже и да се покуша да се разуме Историја, свакако јединствена – све они то јесу – и са таквом одлучношћу?

Ова обавеза непостојања још је израженија на књижевном плану. Ако се, као и свуда у Европи, поновно успостављање сопствене историје претходних векова – посебно 15. и 16. века за Белгијанце – спроводи без комплекса у текстовима првих деценија независности и у њеним најавама догађаја, односи са француским језиком и књижевношћу показују се много сложенијим и двосмисленијим. Имају ли Белгијанци права на националну књижевност, на сопствену књижевност на француском језику? У случају потврдног одговора, имају ли они право да се удаље од француских модела који су себи присвојили искључиво право да уносе новине у језик? Има ли белгијска књижевност право да постоји са одређеном самосталношћу? Или њени текстови морају да се утопе у великог француског примаоца у име тобожње трансценденције његовог језика и његове књижевности, као јединственог и надмоћнијег вида те водеће књижевности због универзалистичке визије француског језика – што Пол Диркс назива „франкоуниверзализмом“?

Током времена, са различитим одговорима, та расправа се продужила до генерације белгијанства⁹⁹ и никада није потпуно затворена. Тако смо, сасвим недавно, могли да прочитамо речи које су поново послужиле за оптужбе, претварајући се да су иронично објективне, супротстављене текстовима који желе да подражавају

донела мртворођеног сина. Удовац је задржао важан положај у Великој Британији. Када је постао краљ Белгијанаца 1831, постао је нека врста саветника младе краљице Викторије, која је ступила на престо 1837. и удала се за нећака белгијског краља, Алберта од Сакс-Кобурга. Он је постао „Нестор“ Европе. Све те ствари показале су се веома корисним за младу краљевину.

⁹⁸ Неки од важних писаца земље – нарочито Теодор Вестенрад (1805–1849) – потичу из ње. С друге стране, област Виртон придружиће се Белгији тек 1848. године.

⁹⁹ Њу су, 1976. године, покренули Пјер Мертенс и Клод Жаво у *Књижевним новостима*. Хосе Домингес де Алмеида прати њено одвијање у огледу *Од белгијанства до белгијизма*. *Једна важна расправа* (РПЕ Петер Ланг, 2013).

класицизам – дакле, варварских и страних француском духу.¹⁰⁰ Намењена једино фламанским писцима који пишу на француском језику, обимна структура и језичка досетљивост требало би да се супротставе онима које користе писци Валоније и Брисела, којима је „француски језик једини матерњи и прави језик, који се дефинише као ’јасноћа, умереност и првенственост које се дају замислима, мислима о осећању и о путености’” (стр. 9). Дакле, класично мишљење са предрасудама још увек је актуелно и хоће да прописује правила. Као што је то урадио Шарл Плизније још 1942. године, реч је о томе да се да расистички облик другоме,¹⁰¹ макар то било овога пута и упућујући му похвале; да се ослободи замисли белгијске књижевности намењене једино Фламанцима – а једино би се она односила на франкофоне књижевности, које се сматрају нечистима, какво је белгијанство било у очима Шарла Бертена; да се вратимо принципима Манифеста од понедељка: „Бити једино огранак француске књижевности, праћене са неколико посебности какве се могу открити код неког писца који живи у Турени, у Бургундији или у Перигору...” (стр. 13). Где се види да је француска идеологија, која узима језик као стварност и маргинализује сопствене историје, далеко од тога да престаје да буде на опрезу; и да смо далеко од каквог озбиљног испитивања корпуса. Заиста, тешко је ући у логику Рожеа Масара, Фредерика Бала, Гија Дениса, Жан-Пјера Вехегена, Макса Лороа, Ерика Клеменса, Жака Сојшера, Изабеле Вери или Веронике Берген.

Та размишљања о чистунству/одступању постављају се или су се постављала за све франкофоне књижевности чије би узимање посебности у обзир могло да доведе у опасност француско-франкофону скупину мишљења и доказа прихваћених без расправе. Дакле, неки језик је увек плод једне историје и носи њене ознаке. Скорашња идеја о потпуној независности књижевности подложна је опрезу и може се показати као обмањујућа. Чак и у Европи, Историја Француске, Швајцарске, Белгије или Великог војводства Луксембурга не могу се поредити, али прожимају и уобличавају, и више но што бисмо то желели да поверујемо, књижевне текстове. Имати један заједнички језик не значи налазити се у потпуној за-

---

¹⁰⁰ У броју 47 (септембар 2023) *Наше књижевности*, билтену белгијских писаца француског говорног израза, Роже Масар објављује текст „Од белгијске књижевности на француском језику до француске књижевности у Белгији”.

¹⁰¹ И да се замишља како су франкофони изумитељи књижевне и сликовне Фландрије, која се у суштини тиче франкофоних говорника Белгије, који су дали њену величину фламанској култури. Једна таква историјска нетачност много говори о одсуству Историје, о потреби да се одбаци други и да се умање посебности Белгије.

једници. Посебно у машти. Измишљене ствари као језички ритмови нису обавезно исти.¹⁰² Успех шала на рачун Белгијанаца – увек посрамљујућих – дуго је опстајао у Француској. О чему другом оне причају осим о неодољивој потреби да се брани једна претпостављена надмоћност, као и сопствена област за коју се осећа да је у опасности?

У суштини,¹⁰³ прва генерација белгијских писаца одабрала је да стави белгијске обресе у француске облике и одбила је неправилност¹⁰⁴ језика, начин постојања и писања који ће се касније развити, истовремено наглашавајући велике отпоре код чистунаца заљубљених у разликовање на француски начин. Треба сачекати годину 1867, што је било врло убрзо, да би једна књига затражила своју потпуну посебност у односу на Француску: *Легенда о Ојленцијелу*¹⁰⁵ Шарла де Костера (1827–1879). Међутим, тај уобичајени назив не представља коначан наслов те књиге, наслов који је, сâм по себи, читав један програм: *Легенда и јуначке, веселе и славне њустиоловине Ојленцијела и Лама Годзака*¹⁰⁶ у земљи Фландрији и грује.¹⁰⁷ У време *Цвећа зла* и *Госпође Бовари*, за писца попут Де Костера један такав избор не може да не буде значајан. И то утолико пре што је он све само не комерцијалан. Типичан за оно што би могло да буде једно издање из 16. века – века у којем се одиграва приповетка, века врхунца некадашњих Низоземских земаља, а потом њиховог распада¹⁰⁸ због верских ратова – овај наслов садржи, за онога ко хоће да га дешифрује,

¹⁰² Током једног сусрета у Књижари Тропизми, 10. новембра 2020, Ги Гофрет, дугогодишњи лектор код Галимара, снажно је наглашавао шта за њега представља доказ.

¹⁰³ Огист Грангањаж (1797–1877) је изузетак. Тачно је да је он проучавао начин на који се белгијско законодавство разликује од француског.

¹⁰⁴ Налазимо њихову збирку у делу *Земља неправилности* (изд. Лабор, Брисел 1990).

¹⁰⁵ Ја о томе дајем дугу анализу у шестом поглављу првог тома моје претходно наведене књиге (201–223): „Исказати и превазићи једну Историју која измиче нормама државе-нације.”

¹⁰⁶ Име Лама Годзака буквално се преводи као „добричина лењивац”, што већ чини алузију на његову личност. Лам је веселац, добричина, али помало лаковеран. – *Прим. њев.*

¹⁰⁷ Коначно издање тог романа појавило се тек 1966. (Препород књиге, Брисел), као плод филолошког рада који је Јохан Хансе извршио на рукопису. Брзина којом су морали да раде предрадници у штампарији са оловним словима имала је за резултат у великој мери нетачну књигу.

¹⁰⁸ Са седамнаест провинција, родна земља Карла Петога, која је достигла свој највећи опсег током његове владавине и добила уставе 1549. године, распала се под ударом верског питања. Седам северних провинција (калвинизам/ католицизам) прогласиле су независност 1579. године и постале република Уједињених провинција. Признала их је Француска 1592. и Шпанија 1648. Краљевину Холандију створио је Бечки конгрес 1815. Укључивала је садашњу Белгију и будуће Велико Војводство Луксембург.

неортодоксне, типично белгијске начине изношења ове изузетне приче ван свих правила.

Није могуће сумњати у вољу и у савршену свест писца, зато што пре његових Пет корпуса дела стоји предговор који потписује веома гротескни Бубулус Буб.¹⁰⁹ Ни замисао без ослонца у стварности, ни дух озбиљности, већ типично белгијско¹¹⁰ подсмевање, да би се врло озбиљно (храбро?) довела у питање француски докса од стране „провинцијалца“: „Открићу у овом тренутку грубост, простоту и дрскост твога стила мојим рођацима у књижевности, јак у перу, језику и виђењу. [...] О, смели песниче, који толико волиш Раблеа и старе мајсторе, ови људи имају над тобом предност – јер ће на крају употребити француски језик тиме што ће га углачати.”¹¹¹ Ово уплитање класицизирајућег чистунства као љубазности¹¹² које би требало да отелотвори супериорност једне културе поставља своје темеље – у сваком случају монденске. Де Костер се први усуђује да то учини, јасно, али и са иронијом и склоношћу ка шалама какву поседују његов лик и група веселих момака¹¹³ којој је припадао у Бриселу.

Наслов садржи три нивоа, који сви иду у паровима. На крају, простор: Фландрија у одређеном смислу (десна обала Ескоа), а у ширем смислу некадашње Низоземске земље; на другом месту јесте оно што се налази изван њихових граница, али исто тако и изван времена које разумеју једино одабрани. У средишту, главни ликови, исто толико употпуњавајући и супротстављени: Тил, више но живахан, човек у облацима који се у паду увек дочекује на ноге; Лам, неспретан али добар, па чак и претерано добар, јако везан за земаљску храну, и човек кога обилато варају. У основи, објашњење књижевних жанрова које роман заплиће на лагани начин, супротно класичним наративним вероисповестима. Прво легенда, односно усмене и народне традиције, јако различите од писане историје – и то у веку хипостазе Историје. Потом пустоловине, било бунтовно смеле, било смешне, које не очекујемо по претпо-

¹⁰⁹ Та реч, која открива способност говорења страних језика, настала је од глагола *bubuler*, мало коришћеног старог француског израза који упућује на хук сове. Предговор се зове „совин”. Далеко од тога да означава Атенину мудрост, код Де Костера ноћна птица је гласноговорник кисело-опоре ситничавости заговорника чистунске доксе и језика и облика.

¹¹⁰ У то доба тријумфовала је „*zwanze*” [„сочна бриселска народска шала”].

¹¹¹ Шарл Де Костер, *Легенда о Оленицијелу*, Препород књиге, Брисел 1966, 4.

¹¹² У оригиналном тексту нема образложења белешке. – *Прим. њрев.*

¹¹³ „Опрезни и ситничави људи, који на најбољи начин знају како треба са много лаког материјала и манжета да причају младим особама љубавне приче које не долазе само из Китаре, а које вас обликују за један сат, а да ништа од тога не видите, у најбунтовнију Ањес” (*ibidem*).

ставци независно од искуства у једном роману у маниру 19. века. На тај начин Де Костер најављује успостављање једног типа приповедања супротног француском реалистичком приповедању и разумској подели књижевних родова. Потребан је пресек, који треба да прича једну потпуно другачију историју од историје Француске – која није потпуност већ, у кључном тренутку,¹¹⁴ солидан пораз. Те пустоловине се, осим тога, одређују и као: веселе (Ојленшпигел је шалјивџија), јуначке (Ојленшигел је отпораш) и славне – у смислу успона до славе какав је успон Христа (Ојленшпигел и Неле имају приступ једном другом свету од оног каква је непосредна Историја, и који постаје свет Смисла). Помешани, фантастично, епско, фарсично, пикарескно и легендарно дају не само једну неконформистичку скупину мишљења већ то чине помоћу језика који је све сем нормиран. Они такође промовишу јунака који себе не схвата озбиљно и не жели ни славу у уобичајеном смислу, ни моћ која би из тога требало да проистиче. Као што показују три сегмента наслова, све функционише у пару,¹¹⁵ а не појединачно. Дакле, у овој књизи ништа није праволинијско!

Рецепција је заснована на суштинској иновацији тома¹¹⁶ који буквално чини први франкофони роман у историји француског језика, који функционише на другим параметрима осим оних у франкофоно-француским неприкосновеним мишљењима који су сви прихватили као неизбежан стандард. Објављена у Паризу 1867, књига је била све само не успех у књижари, што је навело издавача, 1869, да најави једно лажно ново издање, у намери да прода непродане примерке. Виктор Иго послао је издавачу једно љубазно писмо, али из којег није избијало одушевљење. Док ће *Лејенга*, током времена, имати огроман успех у преводима, отпор у Француској¹¹⁷ је изричит и не попушта ни у 20. веку, са изузетком Романа Ролана, Жоржа Диамела или Абела Ермана. Када се дело појавило, ситуација није боља у Белгији. Жири Петогодишње књижевне награде одбацује ремек-дело са мотивима који представљају

¹¹⁴ У другој половини 16. века.

¹¹⁵ Примери које о томе даје наслов само су мајушни део једне приповетке која је суштински заснована на удвајањима која су истовремено повезујућа и раздвајајућа.

¹¹⁶ У чланку „Слобода, независност, самосталност. Антиномијске основе *Лејенге о Ојленшпигелу* Шарла Де Костера” (у: Кристијана Кегле, Абделхуахад Мабрур, Бернардетта Дезорбе и Мари Франс Ренар (изд.), *Посредник у ширењу Франкофонија. Збирка Ђексјова у част Марка Квајбера*, Лабораторија Лерик, Рабат 2023, 125–135) Пол Диркс анализира, са много прецизности, последице недостатка јасноће између језика и француског језика, и употребу језика који користи Де Костер, који крши и одраз и покорност.

¹¹⁷ Уп. „Шарл Де Костер искључен из француске књижевности”, у: Јохан Хансе, *Рађање једне књижевности*, 1992, 69–78.

прекоре које сова из предговора упућује онемо кога означава као „провинцијског песника” – у ствари првог франкофоног¹¹⁸ ствараоца. Први белгијски писац који се није потчинио издавачима из париског средишта и који је створио другачији облик и реченицу,¹¹⁹ Де Костер је измислио и оличава став који ће бити став бројних франкофоних писаца друге половине 20. века: Алжирца Катеба Јасина (1929–1989), Мароканца Мохамеда Хаир-Едина (1941–1995) или писца са Антила Патриса Шамуазоа (1953–), на пример.

У Белгији, генерација с краја века, која је уследила након Де Костерове генерације, потпуно је свесна снаге и потенцијалне оригиналности једне књиге која у само средиште писања ставља поновно проналажење језика, облика и смисла, једну Историју и једну самосвојност другачије од Историје и оригиналности Француске, али која због тога није мање стварна или квалитетна. Генерација великих белгијских натуралиста и симболиста уводи, осим тога, једну значајну нијансу у историјску и митску перцепцију књиге. Она не означава „национално”, како би се то учинило у Француској или у већини држава, већ „отаџбинско”. Ти писци су савршено свесни и своје различитости као свог доприноса француском књижевном корпусу у широком значењу овог термина – перспективе коју би неки могли сматрати добијеном¹²⁰ ако се узму у обзир, на пример, синергије с краја века са Стефаном Малармеом¹²¹ и сарадницима *Француској Меркура*. Међутим, универзитет се није прикључио. Заиста, тачка гледишта се осетно мења након Првог светског рата и превласти француског језика помоћу културног поља кроз *Нову француску ревију*. Време између два рата је период у коме, између осталог, покушавају да наметну називе француска књижевност Белгије, Канаде или Швајцарске, који би били савршено прихватљиви када би се узимало у обзир да их исто тако употребљавамо и за Француску,¹²² што је, наравно, искључено. На белгијском универзитету, *Лејенда* наставља да ствара поделе. За разлику од младог Јозефа Хансеа (1900–1992), који је имао смелости да јој посвети монографију, лијешки лингвиста Морис Вилмот

¹¹⁸ Термин ће бити измишљен мало касније, али без икакве везе са *Лејендом*. То ништа не одузима срећној историјској подударности и франкофоној посебности (након догађаја), нити чињеници и књизи.

¹¹⁹ Али ко се сећа Раблеа, и једног тренутка у коме је француски језик могао да пође другим путем осим оног који отелотворује Франсоа де Малерб (1555–1627).

¹²⁰ Када је Октав Мирабо у *Фийару* открио француском књижевном стручном слоју белгијску националност творца *Принцезе Малéне*, то је изазвало националистичку повику и протест.

¹²¹ Белгијанци одлазе на сусрете уторком у улици Рима. Маларме објављује најбрижљивију могућу анализу *Пеллеаса и Мелисанде*.

¹²² Између осталог, у њој постоји значајно књижевно стваралаштво на окситанском језику.

(1861–1942)¹²³ увек је сматрао *Лејенду о Ојленцијийелу* за варварско дело пуно неправилности.

Стога за њега, као и за многе друге, француски јесте нешто попут свеопште надмоћне суштине. Он на тај начин чак постаје мишљење које се прихвата без расправе. Једна од првих последица јесте постепено оцењивање сопствене земље, која може да буде једино мање вредна од Француске и да не поседује никакву сопствену културу. Феномен постаје наглашенији после Другог светског рата, али врло брзо постаје изузетно обичан када се имају у виду афричке независности и квебешка револуција. Те земље подржавају посебне књижевности у оквиру заједничког француског језика. Пошто је прихватила у незамисливом смислу принцип према коме је француски језик – посебно кроз своју књижевност – вреднији од сопствене историје и да представља једину праву отаџбину, најстарија самосвојна Франкофонија Белгија,¹²⁴ кроз своју Академију жели да наметне, 1964. године,¹²⁵ назив „француска књижевност Белгије”, тип формулације какву нико не жели.¹²⁶ Истовремено и паралелно организују се кампање за *Добру ујојтребу језика*¹²⁷ под називом „Реци, немој рећи”. Оне су несумњиво значајно допринеле комплексу језичке инфериорности који су неки људи често примећивали у Белгији. То иде руку подруку са уверењем да француски припада Французима из Француске. Срамота за потомке првих говорника овог језика!

Све то проистиче из умне и институционалне склоности која је била у складу са империјалним културним врхунцем Француске.

---

¹²³ Он је веома близак Жилу Дестреу (1863–1936), који је управо створио *Академију француских језика и књижевности Белгије*.

¹²⁴ Белгијска књижевност није била предавана Бурундијцима, Конгоанцима или Руанђанима у време колонијалног старатељства. Предавани су једино француски ствараоци. Таква ситуација била је иста у школским установама Краљевине.

¹²⁵ Језичко питање тада се наглашава у Белгији и силом лишава франкофоне, убеђење у природну надмоћ свог језика. Не ради се о нечему чисто пригодном.

¹²⁶ Чак и Швајцарска која говори француским језиком, дуго плашљива по том питању, не одступа пред тврдњом о њеној књижевној посебности. Она добија, 1964, једну ревију са плодним судбином, *Писање*, на иницијативу Жака Шесекса (1934–2009) и Бертила Галана (1931–).

¹²⁷ Тај нормативни израз, који је Морис Гревис изабрао 1936. године као наслов за своју чувену граматику, објашњен је у његовом предговору: „Веровали смо да не морамо да водимо рачуна о толеранцијама које, према министарској одредби од 26. фебруара 1901, могу да се прихвате у Француској у званичним испитивањима...” Као што то каже „Предговор” *Грамајшке Академије*: „Значајно је приметити да, ако су кандидати за бројне дипломе искоришћавали, до злоупотребе, олакшице које су им биле понуђене, а нарочито потпуну пометњу у коју су колебања толеранције бацала мишљење, заузврат писци који су водили рачуна о чистоти нису на то уопште обраћали пажњу и чак се чинило да ни не знају за њих.”

Оне се заснивају на низу постулата о којима предговор Мориса Гревиса *Доброј ујојџреби језика*¹²⁸ делимично извештава. Како би сачувао своју свеопшту и јединствену улогу, француски језик мора да се усклади са критеријумима које је прописала Француска академија, а који се заснивају на употребама француских писаца.¹²⁹ Полазећи од искуства са претходним подацима, то није идеалан оквир за узимање у обзир множине Франкофонија – мада би озбиљно узимање у обзир њихових писаца могло да унапреди ствари. Та непроменљивост не може се занемарити. То говори много о француској посебности, као и о потешкоћама са којима се она сучава у данашњем свету, посебно у погледу вишеструких специфичности француског говорног подручја.

У Белгији, књижевну склоност у периоду између два рата симболизује *Манифесџ од њонедељка* (март 1937)¹³⁰ – доба у коме, наравно, налазимо друге ствараоце осим његових потписника, претке неокласичара из времена после 1945. године, и често другачије од других – Кромленка или Нужеа, на пример. Тако се уводи и ојачава идеологија према којој нема и не може да буде посебне белгијске књижевности. Избегавање Историје и сопствене Историје несумњиво потиче од тога. Покушаји да се избришу посебности чине се као најбољи начини да се учествује у француском разликовању.¹³¹ Дакле, ради се о томе да се неко превари па да поверује како су Белгијанци потпуно француски писци и, да би се то постигло, да се што је више могуће уклони свака њихова типична црта. Наравно, постоји озбиљна противтежа код припадника авангарде после 1945. Акроним од речи Копенхаген, Брисел, Амстердам, КОБРА, захтева један другачији начин постојања и стварања, различит од начина постојања Града светлости. Белгијанац Кристијан Дотрмон (1922–1979) ту игра главну улогу.

Свакако, независности су одиграле значајну улогу у пуном разматрању књижевности француског говорног подручја – барем постепено и ограничено.¹³² Још увек не располажемо једном правом структуром предавања франкофоних књижевности и француске књижевности. У том контексту у периоду након независности

¹²⁸ Уп. претходну белешку.

¹²⁹ Њихов попис дат је на крају књиге. Једини Белгијанац који у њему постоји јесте добитник Нобелове награде за 1911, годину, Морис Метерленк, за *Живој ѡчелѡ*.

¹³⁰ Тај документ нарочито сматра да су писци Белгије француски писци који имају исте способности и вредности и да њихова дела морају да избегавају свако одређено укореењавање – апстрактни универзализам обавезује.

¹³¹ И да се објављује у Паризу, мисле писци.

¹³² Њихово предавање у Француској остаје ограничено. У Франкофонијама, оно је обично маргинално и ограничено на националну или/и повезану књижевност.

појављују се, у Белгији, проналазак, захтев и генерисање белгијанства, као и проналазак, захтев и генерисање белгијског. Наравно, веома је чудновато и значајно видети децу, некадашње колонијалне силе, како преузимају тип и кованице које су створила деца француске колонијалне силе, потекла из првих таласа колонизације, како би учинила да их поштују у њиховим посебностима, као и у њиховом приступу језику – унутар Републике и француског царства из 30-их година. Гест Белгијанаца, као и време њиховог геста, нису случајни. Франкофоније се афирмишу, унитарна белгијска држава се трансформише, Француска постаје другоразредна сила, 1968. се ослобађају неких стега.

Оно што се тада отвара јесте француско-франкофоно књижевно поље. Мислим да није случајно што франкофоне књижевности почињу да се осамостаљују – мислим да је апсолутна независност илузија и да јој недостаје дијалектички интерес, посебно са Француском, чим ова пристане да престане да се претвара да игра доминантну улогу. Заиста, прибегавање употреби израза *белџансџиво* указује на то да се тражи да се изиђе из ситуације несвесног колонијалног типа, али таквог који се показује. Избор речи *белџансџиво*¹³³ у ствари указује на то да се тражи да се изиђе из ситуације типа несвесног колонијалног, али прихваћеног. Избор речи *belgité* (*белџисџиво*)¹³⁴ није на дневном реду; *belgitude* (белгијанство) допустило би да се каже, а то смо ми, осим тога, и написали: „Ми смо Белгијанци, не стидимо се тога, *међуштим, немојмо од њоја љравишџи националисџичку сушџину; наше замисџене сџвари љошџичку љраво огаџле*, нећемо то више ни избегавати ни порицати. Нисмо бољи од других, ми смо само други. Други који имају права на постојање, а да не поричемо оно што јесмо. Други који ће користити свој матерњи језик са слободом која приличи.” То је 1980. довело до прелепе колективне књиге *Белџија љркос свему*,¹³⁵ а 1982. до *Ознака за исџорију наше књижевносџи*.¹³⁶

Дошло је до велике и гласне расправе код обичних хроничара који редовно објављују чланке понедељком, и до бурне реакције званичних установа; снажан потрес њиховог менталног здања

¹³³ Израз *belgitude* (белгијанство) означава културне посебности својствене Белгији, док *belgité* (белгијство) означава осећај припадности Белгији. *Belgicisme* (белгијанизам) означава реч или израз чија је употреба својствена Белгијанцима, белгијској варијанти француског језика.

¹³⁴ У том смислу се све чешће користи, у Белгији, реч *belgitude*, белгијанство.

¹³⁵ Ж. Сојшер (изд.) *Белџија љркос свему, књижевносџи 1980.*, издања Универзитета у Бриселу, Брисел 1980.

¹³⁶ М. Квајбер, *Ознаке за Исџорију наше књижевносџи*, у: А. Спинет (изд.) *Азбука белџиске књижевносџи на француском језику*, 1982, 11–202.

повезаног са француском идеологијом. Међутим, далеко је од тога да се све у потпуности променило. Скоро пет деценија касније, Роберт Масар¹³⁷ се поново враћа томе, у врло помирљивом тону. Он у ствари тврди да су барокна и језичка неправилност својство фламанских писаца који говоре француски – признаје њихову извршеност, али сматра да је квалификација белгијске књижевности прикладна само за њих, па је самим тим и припадност француском говорном подручју – резервисана. „Ови се не могу поредити са онима којима је француски једини прави матерњи језик” (стр. 6). Једини су који су стога у стању да служе његовој генијалности сазданој од „јасноће, трезвености и првенства датог идејама, мисли и чулности” (стр. 9). Дакле, они се стога морају сматрати „граном француске књижевности са неким специфичностима”, попут неког „писца који живи у Турени, Бургундији или Перигору...” (стр. 13).

Чини се као да смо у пуном занимању објављивањем чланака понедељком, и стога у пуном чистунству. Сасвим обузети својом радошћу што видимо да је књижевност на француском језику коју су написали Фламанци „потпуно нестала” (стр. 14) пре педесетак година.¹³⁸ Не само да се поново слави објављивање белгијских аутора који су се вратили добрим обичајима од стране париских издавачких кућа – оне су то урадиле и за своје фламанске колеге – већ је реч и о томе да људи верују да сви ови писци илуструју префињену, добру употребу француске доктрине језика: јасноћу, трезвеност, примат идеја и мисли уместо инвазије сопствених афекта и чула¹³⁹. Где ће онда Роберт Масар ставити, у свом споразумном боравишту блажених са политичким и етничким призвуком, Мишоа или Дотремона, Ферхегена или Сојшера, Баџа или Калиског, Липерта или Верија, Мороа и Колина, Шавеа и Седам типова у злату?

¹³⁷ „Од белгијске књижевности на француском језику до француске књижевности Белгије”, у: *Наша књижевност*, бр. 47, септембар 2023, 5–14.

¹³⁸ Тврдња је нетачна. Пол Вилемс је умро 1997, а Гај Ваес 2012; Марк Даши, 2015. године; Никол Вершур и Вернер Ламберси, 2021. Долазећи из другачијих средина од оних из којих су потицали франкофони из Фландрије, други писци, као што су Јан Баегенс или Франс Де Хаес, оличавају другу врсту фламанских писаца који говоре француски. А и тврдња критичара да су ови писци сјајно радили на „обнављању фламанског идентитета” такође је више него подложна сумњи, пошто се фламански покрет остваривао са писцима који су говорили фламанским, а потом и холандским језиком, а њихове франкофоне колеге се углавном сматрају издајцима. Они су, с друге стране, били ти који су створили мит о књижевној и културној Фландрији, карактеристичан франкофони мит који је утврдио специфичност белгијске књижевности у 19. веку у односу на француску књижевност.

¹³⁹ Он се нада да ће на тај начин видети како нестаје германска машта, која је, међутим, јако присутна код Гастона Компера, да наведемо само једнога.

Наравно да нема говора о придавању претераног значаја овој анегдоти. Осим што открива, на свој начин, логику и извесну подлогу француске идеологије; њен утицај на људе који нису Французи; тешкоће Франкофонија и њихов увек климав, увек нејасно одређен статус, увек натопљен колонијалним призвучима. Начин Роберта Масара да се ослободи великих фламанских белгијских писаца који говоре француски подсећа, са свим потребним нијансама, на опседнутост хомогеношћу и процесима прочишћавања које то изазива. Ова страница мора бити застарела у будућности и концепцији француског језика. Много даље него што генерално мислимо.

Превела с француског
Љиљана Мајшић